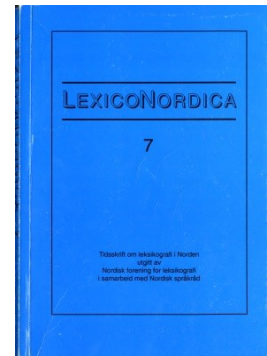

LexicoNordica

Titel: Svensk lexikograftradition
Forfatter: Bo Ralph
Kilde: LexicoNordica 7, 2000, s. 5-22
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Bo Ralph

Svensk lexikografitradition

When discussing “Swedish lexicographical tradition” one has to distinguish between general activities of lexicographical nature and systematic lexicographic description in a strict sense. With respect to this distinction, the lexicographical tradition in Sweden can be suggested to have passed through three different periods: (1) before 1700; (2) c. 1700 – c. 1850; (3) after 1850. The first period is dominated by lexicographic products facilitating for Swedes to study Latin. The second period witnessed an ever-increasing number of bilingual or multilingual dictionaries containing lexicographic information on the Swedish language. By the beginning of the third period, the first Swedish monolingual defining dictionary appeared, whereby the modern Swedish lexicographical tradition had been fully established.

The roots of the first period can be traced back to the traditional study of Latin on the European continent. In particular, the “art” of the medieval grammarians contains the seeds of later lexicography. The bilingual dictionaries are partly triggered by practical needs, partly by a patriotic atmosphere, the latter subsequently leading to conscious and deliberate language planning. During the third period, the focus lies on monolingual dictionaries, both with general and with very specialized purposes. Since, in Sweden, the first printed books that can be considered to be dictionaries appeared towards the middle of the 16th century, the first two periods can be argued to have spanned approximately 150 years each. There are reason to believe that now, another 150 years since 1850, we are facing a new era of dictionary-making, with quite new characteristic features.

1. Bakgrund

Svensk språkvetenskap har traditionellt visat lexikografihistorien ett ganska förstrött intresse. I språkhistoriska framställningar av handboks-karaktär (såsom exempelvis Wessén 1968) anförs visserligen åtskilliga exempel av lexikalisk natur hämtade från välkända äldre ordböcker som stöd för antaganden om språkhistoriska förlopp, och många specialundersökningar hämtar också en del av sitt underlag från olika tidiga ordböcker, ofta med en ganska grundlig analys av de använda ordböckernas allmänna egenskaper som följd (t.ex. Benson 1951). Något samlat grepp har däremot aldrig tagits.

En förklaring kan vara den rätt nedlåtande attityd som Adolf Noreen visar gentemot lexikografins ställning inom språkvetenskapen, redovisad i hans stort upplagda, delvis magnifikt genomförda men oavslutade översiktsverk *Vårt språk*, när han i första delen (1903) går igenom den nysvenska språkforskningens historia. Där säger han om de

äldre två- eller flerspråkiga ordböckerna att de är "praktiska hjälpedor, bland hvilka visserligen några mycket värdefulla, för öfversättning till främmande språk" (Noreen 1903:209). En liknande kallsinnighet inför lexikografin har som bekant också länge präglat den internationella språkforskningen. Detta framgår särskilt tydligt när språkvetenskapligt inriktade lingvister vid enstaka tillfällen brutit den annars rådande tystnaden kring ordböckers relevans och lyft fram lexikografin såsom ett språkvetenskapligt centralt, autonomt forskningsområde. Konferensen vid Indiana University 1960 är ett välkänt sådant exempel, som gjort rapporten därifrån (Householder & Saporta 1962) till en flitigt citerad skrift bland senare lexikografer som velat hävda lexikografins ställning inom den allmänna språkvetenskapen.

Ansatser till lexikografihistoriska översikter inkluderande utvecklingen i Sverige har uppstått ganska sent och har som helhet haft ett vidare perspektiv (såsom Haugen 1986, senare Jacoby 1990). Vid mitten av 1980-talet, då mina personliga intressen dominerades av dels det lexikaliska, dels det historiska perspektivet på språket, tog jag därför initiativet till ett forskningsprojekt med benämningen "Lexikografisk tradition i Sverige" och fick tillsammans med Sven-Göran Malmgren ett forskningsanslag från Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet (i Sverige), som tillsammans med vissa andra medel möjliggjorde rätt ingående studier i ämnet under en följd av år. Projektet har inspirerat till tre omfattande doktorsavhandlingar (Johansson 1997, Rogström 1998, Hannesdóttir 1998) och ett antal artiklar av växlande omfattning, som tillsammans har givit en mycket tydligare och mer fullständig bild av lexikografins utveckling i Sverige än den som tidigare fanns tillgänglig. Redan dessförinnan hade Lars Holm publicerat sina studier i Jesper Swedbergs otryckta ordbok (Holm 1986), och en kortfattad modern översikt över lexikografihistorien har senare lagts fram av Holm & Jonsson (1991).

Eftersom jag ganska nyligen presenterat något som kan betraktas som en sammanfattning av det nyss nämnda projektet (i Ralph, under utgivning), skulle det här lätt kunna bli fråga om en för alla tröttande upprepning. Därför avstår jag från att i konkreta detaljer återge den svenska lexikografins utveckling och koncentrerar mig på några viktiga punkter av mer principiell natur, vilket inte hindrar att även några enskilda ordböcker hastigt behandlas.

2. Lexikografitraditionen och språkhistorien

Det nyssnämnda projektet hade som huvudsyfte att beskriva framväxten av en inhemsk lexikografitradition i Sverige. Uppgiften visade sig rymma flera underskattade problem. För det första är uttrycket "lexikografitradition" inte entydigt. Det kan åtminstone ha två betydelser, en ganska allmän och en mera teknisk. Den allmänna skulle innebära något sådant som 'lexikografisk verksamhet från äldsta tid till våra dagar', medan "lexikografitradition" i mer inskränkt mening skulle avse 'etablerad lexikografisk beskrivningsteknik' e.d., såsom denna kan utläsas ur de efterlämnade ordböckerna. I det följande är det den svenska lexikografitraditionen i den första bemärkelsen som tilldrar sig huvudintresset, även om det från allmänna lexikografiteoretiska utgångspunkter kanske snarast är lexikografitradition i den senare betydelsen som är mest attraktiv. Den senare förutsätter emellertid den förra, och båda aspekterna har beaktats inom projektet.

I sin doktorsavhandling har Anna Hannesdóttir (1998) urskilt tre olika epoker i den lexikografiska verksamheten i Sverige:

- (1) tiden före ca 1700;
- (2) tiden ca 1700 – ca 1850;
- (3) tiden efter ca 1850.

Hon anknyter själv till denna indelning i sitt bidrag till denna volym. De tre epokerna domineras av var sin typ av lexikografi. Under den första perioden kan så gott som all lexikografisk produktion hänföras till latintraditionen, dvs. de ordböcker som kommer till har som syfte att underlätta för svenskar att lära sig latin. Under den andra perioden är de flesta nya ordböcker två- eller flerspråkiga med svenska som källspråk eller målspråk och med ekvivalenter på ett eller flera samtida främmande språk. Vid mitten av 1800-talet sammanställs den första kompletta enspråkiga svenska definitionsordboken, föregången av ett par ofullbordade ansatser (se även Malmgren 1988). Inom den enspråkiga lexikografien kan efterhand både allmänspråkliga ordböcker och sådana med speciella syften (såsom dialektordböcker, synonymordböcker, fackordböcker etc.) urskiljas. Givetvis fortsätter också såväl den latinska lexikografien som den tvåspråkiga in i följande epoker, men de senare perioderna domineras inte längre på samma sätt av dessa tidigare typer av lexikografi när vi rör oss längs tidsaxeln.

Ett viktigt sekundärt syfte med projektet var att skapa förutsättningar för en bedömning av enskilda ordböckers källvärde i språkhistoriskt arbete (Hannesdóttir & Ralph 1988, Ralph 1992), bl.a. genom att bestämma de olika ordböckernas beroende av förlagor. Förutom att lexikografihistorien kan ha denna språkhistoriska källfunktion är den

givetvis också i sig att betrakta som en del av språkhistorien. Ordböcker är ett kraftfullt instrument i den standardiseringsprocess som de flesta europeiska folkspråk genomlöper med början under senmedeltiden, och det ligger i sakens natur att lexikografihistoria snarast blir en del av det skrivna språkets, och därmed i första hand det offentliga språkets, historia.

I språkhistoriska analyser har det blivit vanligt att man gör en distinktion mellan "yttre" och "inre" språkhistoria. Därvid avser man med den inre språkhistorien de förändringar som kan observeras i själva språksystemet, medan man med yttre språkhistoria betecknar de växlande villkor som gäller för språkets utnyttjande. I själva verket är det svårt att dra någon skarp gräns mellan de båda typerna av språkhistoria; de skall väl ibland snarast ses som två olika aspekter på förändring, eventuellt med olika stark tonvikt på förklaring. Om man exempelvis tycker sig kunna korrelera en observerad språklig förändring med förändringar i den demografiska situationen eller sociala förhållanden i allmänhet, kan beskrivningen av själva det lingvistiska fenomenet sägas höra till den inre språkhistorien, medan hänvisningen till de utomlingvistiska omständigheterna mera rör den yttre språkhistorien. Man skall då samtidigt minnas att hela förklaringsbegreppet är mycket komplicerat i språkhistoriska sammanhang (se t.ex. Mæhlum 1999).

Det är naturligt att främst betrakta lexikografihistorien som en del av den yttre språkhistorien. Man kan argumentera att förändringar i sättet att sammanställa ordböcker hör till språkets varierande villkor men knappast att de i sig utgör en integrerande del av språksystemets modifiering. Ordböcker kan emellertid som sagt också *återspegla* förändringar i systemet, vilket redan detta ökar lexikografihistoriens relevans för den inre språkhistorien. Dessutom kan ordböcker (liksom grammatisk reglering m.m.) genom sin normativa kraft ha direkt inverkan på språksystemet, såsom Anna Hannesdóttir illustrerar på annan plats i denna volym. Detta kan sammanställas med vad Zgusta kallar "standard-creating dictionaries" (Zgusta 1992). Egentligen borde distinktionen inre–yttre språkhistoria kompletteras med ett annat motsatspar, nämligen spontan–reglerad förändring, för att resonemanget skall bli klarare. Spontan förändring skulle vara sådan där man inte (längre) kan urskilja någon medveten styrande viljemässig kraft bakom förändringen, medan reglerad förändring åstadkoms genom direkt medvetna insatser. I så fall kan ordböcker sägas reflektera såväl spontant uppkommen som mera reglerad språkförändring. Som språkliga instrument hör de emellertid principiellt till den yttre språkhistorien, dvs. till villkoren för språkets utveckling, medan de genom

sin inverkan på sikt kan få betydelse även för den inre språkhistorien, för systemets modifiering.

Vidare bör lexikografihistorien i sin tur, såsom en form av språkhistoria, kunna bedömas med hänsyn till såväl den yttre som den inre lexikografihistorien. Inre lexikografihistoria skulle i så fall beskriva den lexikografiska informationsstrukturens utformning, iakttagbara impulser från en ordbok till en annan, uppenbara lån av exempel etc. Yttre lexikografihistoria däremot tar sikte på den vidare samhällliga och kulturella ram inom vilken de olika ordböckerna fungerar. Hit hör exempelvis tryckeri- och förlagstekniska omständigheter men också sådant som ideologiska förutsättningar.

I det följande läggs den inre lexikografihistorien till stor del åt sidan, trots att analysen av den lexikografiska informationens struktur spelat en viktig roll inom det projekt som nämndes inledningsvis.

3. Äldre svenska ordböcker

Det kan här inte bli fråga om att kommentera enskilda ordböcker på något rättvisande sätt. Däremot kan det vara praktiskt att i kompakt form ange ett antal ordböcker som spelat en viktig roll i utvecklingen av lexikografitraditionen i Sverige (de upprepas inte i den avslutande bibliografin). Hädanefter hänvisar jag till de nummer ordböckerna tilldelats i den kronologiska uppställning som följer.

- (1) *Variarum rerum vocabula cum sueca interpretatione* (1538)
- (2) Elaus Petri Helsingius: *Synonymorvm libellvs* (1587)
- (3) Ericus Johannis Schroderus Upsaliensis: *Lexicon latino-scondicum quadrilingue* (1637)
- (4) *Dictionarium. Latino-sveco-germanicum* (1640)
- (5) Georg Stiernhielm: *Gambla Swea- och Götha-måles fatebur* (1643; endast bokstaven A)
- (6) Olof Verelius: *Index lingvæ veteris scytho-scandicæ sive gothicæ* (1682)
- (7) Haqvin Spegel: *Glossarium-Sveo-Gothicum Eller Swensk-Ordabook* (1712)
- (8) Olof Lind: *Teutsch-Schwedisches und Schwedisch-Teutsches Dictionarium* (1738, utökad uppl. 1749)
- (9) Petrus Fiellström: *Dictionarium sueco-lapponicum* (1738)
- (10) Petrus Schenberg: *Lexicon latino-svecanum [jämte] Swensk Ordabok, ther hvart och ett Swenskt ord och ordalag til thes skrifart, på Latin gifwes och vttydes* (1739, ny uppl. 1742)

- (11) Jacob Serenius: *Dictionarium suethico-anglo-latinum* (1741)
- (12) Levin Möller: *Nouveau dictionnaire françois-svedois et svedois-françois* (1745, ny uppl. 1755)
- (13) Daniel Juslenius: *Finsk Orda-Boks Försök* (1745; register på svenska)
- (14) J. Dähnert: *Liber memorialis germanico-latino-svecicus* (1746, ny uppl. 1775)
- (15) Abraham Sahlstedt: *Swensk Ordbok Med Latinsk Uttolkning, På Kongl. Maj:ts allernådigste Befallning Författad* (1773)
- (16) J. Dähnert: *Kurzgefasstes Deutsches und Schwedisches Hand-Lexicon* (1784)
- (17) K.E. Kindblad: *Ordbok öfver Swenska Språket*. (1840[–41])
- (18) C.J.L. Almqvist: *Ordbok öfver Svenska Språket i dess närvarande skick* (1842[–44])
- (19) A.F. Dalin: *Ordbok öfver svenska språket* (1850–55)
- (20) SAOB = *Ordbok öfver svenska språket utgifven av Svenska Akademien* (1892–)

Det äldsta arbete av lexikografisk natur som bevarats är ett latin-svenskt glossarium, Codex Upsaliensis C 20, en handskrift som antas stamma från 1470-talet, jämte ett troligen äldre fragment av samma skrift, möjligen resterna av en förlaga till C 20. Handskriften återger ganska troget Johannes Balbus de Januas *Lexicon Catholicon*, ursprungligen från 1286. C 20 liksom det äldsta tryckta lexikografiska verket, (1) i listan, hör hemma i latintraditionen. Detta gäller strängt taget också (2), även om Helsingius ordbok har svenska som källspråk och förutom latin också har grekiska som målspråk. Båda dessa till omfånget blygsamma ordböcker går tillbaka på utländska förlagor. (1) kom i flera upplagor och gav dessutom upphov till en dansk bearbetning: *Vocabulorum variorum expositio atqve collectio ex lingua svetica* (1576).

Av helt andra fysiska dimensioner är (4), *Dictionarium. Latino-Sveco-Germanicum* (1640), en tung foliant som fullbordades av Jonas Petri Gothus, så småningom biskop i Linköping, men igångsattes av hans företrädare som kyrkoherde i Rystad (Linköpings stift), Nicolaus Grubb. Detta "Lexicon lincopense" innehåller bl.a. ett svenskt ordindex, som kom att återanvändas i olika sammanhang. Inom vårt projekt har Monica Johansson ägnat "Lexicon lincopense" en utförlig behandling (Johansson 1997). Även (4) är djupt rotad i latintraditionen, även om tyska och svenska ordindex inkluderas. Mera diskutabel är statusen hos Ericus Johannis Schroderus Upsaliensis fyrspråkiga lexikon, nr (3),

speciellt om detta sätts i samband med ett likaledes fyrspråkigt, opublicerat arbete av samme författare, där de ingående orden, även de svenska således, är inordnade i morfologiska grupper. Till latintraditionen, som beskrivs närmare i nästa avsnitt, hör också nr (10) och flera senare ordböcker, som behandlas av Anna Hannesdóttir (1998).

De "praktiska hjälpedor" som Noreen talar om är framför allt tvåspråkiga ordböcker för översättning mellan tyska och svenska (nr 8, 14, 16), engelska och svenska (nr 11), franska och svenska (nr 12 och flera som uteslutits här) eller vice versa. Listan upptar endast ett snävt urval. Lena Rogström har särskilt undersökt de första ordböckerna som innehåller engelska och svenska (Rogström 1998). Man kan observera att rikets andra viktiga språk, finska, är representerat inom kategorin tvåspråkiga ordböcker (nr 13; som ett av de fyra språken redan i 3), och även samiskan uppmärksammas (nr 9).

Det svenska ordförrådet fångas först så småningom upp i ordböcker. Efter några särilingar på 1600-talet (nr 5 och 6), som kommenteras kortfattat nedan i avsnitt 5 (om den patriotiska traditionen), följer Haqvin Spegels *Glossarium – Sveo-Gothicum Eller Svensk-Ordbok* (1712; nr 7) och betydligt senare Abraham Sahlstedts *Swensk Ordbok Med Latinsk Uttolkning* (1773; nr 15), som båda kallats första svenska ordboken. Den odiskutabelt första kompletta enspråkiga svenska definitionsordboken är annars Dalins (1850–55; dvs. nr 19), som föregås av Kindblads och Almqvists fragment (nr 17 och 18). När Svenska Akademien väl kommer igång med det som var en av huvuduppgifterna då Akademien instiftades 1786, är det en historisk ordbok man börjar publicera, *Ordbok öfver svenska språket utgifven av Svenska Akademien* (nr 20).

I stället för den noggranna genomgång av den svenska lexikografihistorien som inte ryms här skall nu några olika drivkrafter, som under olika perioder påverkat utvecklingen, granskas närmare. Den äldsta lexikografiska verksamheten på svensk botten som vi känner till är nära förknippad med latinstudiet och dess förutsättningar; lexikografin är inledningsvis starkt formad av *latintraditionen*. En annan viktig verkande kraft är åtminstone tidvis den rådande *patriotismen*; lexikografin ställs inte sällan i dess tjänst. I tilltagande grad läggs rena *nyttosynpunkter* på ordböckerna — de blir pedagogiska hjälpmedel i första hand, vilket för oss kan verka fullständigt naturligt. Så småningom blir ordböcker ett uttryck för det svenska språkets *dokumentation*, varvid tyngdpunkten hamnar på enspråkiga ordböcker.

4. Latintraditionen

De första kända lexikografiska ansatserna i Sverige ansluter sålunda på ett naturligt sätt till den långa och livaktiga latintraditionen. Det är inte frågan om att beskriva svenskt språk i någon form, utan målet är att underlätta för svenskar att lära sig latin. Från ett modernt perspektiv kan det förefalla självklart att listor med lexikalisk information ingår som en integrerande del av språkstudierna, vare sig språket som studeras är latin eller ej, och så till vida kanske det kan verka krystat att särbehandla latintraditionen i detta sammanhang. Latinstudiet intar emellertid en särställning inom den västerländska språktraditionen och har i många avseenden utvecklat en pedagogisk teknik som berört områden som normalt borde falla utanför själva språkstudiet. Det kan därför vara befogat med en hastig tillbakablick på latintraditionen specifikt.

Latintraditionen löper knappast helt kontinuerligt från antiken till medeltiden. Den relativt livaktiga intellektuella aktiviteten under senantiken verkar avlösas av ett andligt mörker, även om detta är olika tätt och olika utbrett under olika perioder och i olika delar av Europa (se t.ex. McKitterick 1990). Under alla omständigheter uppfattas det som en pånyttfödelse för latinet och delvis för antikens ideal, då en genomgripande reformering av undervisningen i skolorna genomförs med början på 800-talet. Målet är att återuppliva antikens *artes liberales*, och även latindiktningen får ny kraft. Rörelsen startar i det frankiska riket, och det har blivit kutym att tala om detta fenomen som den "karolingiska renässansen". Denna term har visserligen präglats av senare tiders forskning med ett retrospektivt synsätt, och den har fått sin lydelse i anslutning till den senare, "riktiga" renässansen, men även samtidens lärde vittnar om ett medvetet tillbakagripande på antikens diktning och vetande, även om man snarare talar om *renovatio* och *reparatio*.

Förändringen i stämningläget får en närmast programmatisk ton hos exempelvis den karolingiske diktaren Moduin (800-talets första årtionde):

Prospicit alta novae Romae arce Palemon
Cuncta suo imperio consistere regna triumpho,
Rursus in antiquos mutataque secula mores.
Aurea Roma iterum renovata renascitur orbi.¹

¹ Min Palaemon [avser här Karl den store men är en medveten anspelning på Vergilius *Bucolica*, *Ecloga* 3] blickar ut från det nya Roms upphöjda citadell och ser alla kungariket samlade till ett imperium genom hans segrar. Våra tider är överförda

Den svåra uppgiften blir att forma *artes liberales* till en fullständig och sammanhållen studiegång efter klassiskt snitt utan att bryta mot de teologiska kraven. Dessa ideal når sin kulmen på 1100-talet i de franska skolorna, men effekterna sprids vida omkring och dröjer sig länge kvar (se t.ex. Haskins 1928). Skolornas grammatiker, som har att förmedla *artes liberales*, får en nyckelroll. Den *grammaticus* som är mest känd i vår del av världen är Saxo. Om honom säger Erasmus Rotterdamus:

[...] jag vill hellre bege mig till Danmark, som gav oss Saxo Grammaticus, han som skrev sitt folks historia så lysande och storslaget. Jag tycker om hans levande och glödande ingenium: hans språk är aldrig slappt eller sömnigt, det rymmer en så märklig rikedom av ord och uttryck, en sådan mängd av sentenser och en så beundransvärd variation av figurer, att jag inte nog kan förundra mig över hur en dansk på denna tid kunde äga en sådan vältalighetens kraft.²

De flesta grammatiker känner vi inte ens till namnet, men Erasmus uttalande om Saxo avslöjar en del om hur man under den senare renässansen såg på dem som språkkonstnärer. Redan Isidorus hade i sin *Etymologia* utpekat grammatiken som alla andra konsternas ursprung och fundament. *Artes liberales* inleddes med *trivium* (vältaligheten eller filologin), som i sig rymde grammatik, dialektik (eller logik) och retorik. Därefter vidtog *quadrivium* (visheten eller filosofin) med komponenterna aritmetik, geometri, astronomi och musik. Grammatikern blev den som redan på grundstadiet skulle undervisa om såväl språkets som moralens elementa. Detta följde naturligt av den tillämpade metoden: man läste väl utvalda litterära texter, som kommenterades utförligt av grammatikern. Kommentarererna gällde såväl form som innehåll. Grammatikern uppehöll sig vid de enskilda orden, deras formlära och deras semantiska potential (bl.a. i förhållande till synonymer och omskrivande uttryck). Språkets konstfulla uppbyggnad (dialektik och retorik) aktualiserades oupphörligen av de lästa texterna (allt från antikens poeter och historiker till bibeltexter).

Även de övriga vetenskaperna återropades flitigt, när grammatikern avbröt läsningen med en förklaring inledd av signalen *id est*. Förklaringen kunde vara såväl formellt språklig som innehållsligt encyklopedisk. Dessa *glossae*, som inte sällan fick formen av marginalanteckningar i rent bokstavlig mening, manifesterade tidens vetenskapsideal. Samtidigt avspeglar de tidens lexikaliskt dominerade per-

till antikens kultur. Det gyllene Rom är återfött och återupprättat för världen. (Den latinska texten återges efter Godman 1985:192).

² Svensk övers. hos Johannesson (1978:42).

spektiv på texten. Denna uppfattades som ett förråd av ord (*copia*), och det var grammatikerns uppgift att till studenterna förmedla vad som kallades *copia verborum*, ett ordförråd, som var så uppbyggt att det kunde göra tjänst i ett ändamålsenligt och drivet språkbruk. Som pedagogiska hjälpmedel sammanställdes långa listor med synonymer och homonymer. Dessa s.k. *copiae* är en viktig hållpunkt i utvecklingen mot senare latinordböcker. När ordböckerna som språkexempel nästan uteslutande tar upp citat från *auctores* i den latinspråkiga litteraturens kanon, är detta också ett arv från den återupprättade grammatikundervisningen. De litterära texter som lästes i medeltidens skolor var sådana som skulle tjäna som språkliga och moraliska föredömen, de som ansågs närma sig språkets ideala form. Man får minnas att *imitatio* är ledstjärnan vid textproduktion av alla slag ända tills romantikens uppfattning om författargeniet vänder på värderingarna.

Det poängterades nyss att den kontinentala latintraditionen inte beskriver en jämn utvecklingslinje utan har sina toppar och dalar. Det samma gäller latintraditionen i Sverige, som ju dessutom startar först ett bra tag efter den karolingiska renässansen på kontinenten (Tengström 1973). Mot den bakgrund som just tecknats kan vi ändå konstatera att det medeltida svenska arbetet C20 likaväl som *Variarum rerum vocabula cum sueca interpretatione* (1538) och fortfarande "Lexicon lincopense" (1640) faller väl in i en grundmurad latintradition. Det svenska indexet i "Lexicon lincopense" saknar ännu egen status men kommer så småningom att spela en roll i frigörandet av den svenska lexikaliska beskrivningen från latinberoendet (se Johansson 1997). Från och med Schenbergs latin-svenska och svensk-latinska ordböcker (nr 10 i listan ovan) börjar skillnaderna mellan ordböcker inom latintraditionen och annan tvåspråkig lexikografi att utjämnas.

5. Den patriotiska traditionen

Om den latinbaserade lexikografin leder sitt ursprung till medeltidens latinundervisning, kan den efterföljande renässanstiden sägas sätta fokus på folkspråken. Detta är på sätt och vis paradoxalt, eftersom renässansen egentligen syftar till en återgång till antikens ideal, inklusive språkidealen, bort från medeltidens förment urspårade, tunga, skolastiska latin. Renässansens nya, mer individualiserande människoupfattning och betonandet av folkstaten och dess enväldige furste leder emellertid samtidigt till ökat intresse för den samtida världen, de närmare liggande förhållandena, vilket på det språkliga området innebär ökad uppmärksamhet på de språk man verkligen använde i vardagslag.

Detta dubbelkommando påverkar synen på såväl latinet som folkspråken. I takt med att folkspråken erkänns som fullvärdiga kommunikationsmedel, reduceras också latinet till ett av många främmande språk.

I Sverige sammanfaller det något försenade renässansgenomslaget med en begynnande patriotisk rörelse. Flera olika omständigheter spelar in. För det första leder den rent politiska utvecklingen till att svenskarna gör uppror mot den danske unionsregenten. Ungefär samtidigt genomförs reformationen av kyrkan, vilket i sin tur delvis kan sättas i samband med olika renässansfenomen, bland annat en allmänt mera kritisk inställning till kyrkans dominans. Bibelöversättningen 1541 blir en manifestation på såväl det kyrkliga som det nationella (och språkliga) planet. Det är ingen tillfällighet att man på titelbladet till 1541 års bibel kan läsa: "Biblia / Thet är / All then Helgha Scriff / på Swensko". Bibeln 1541 är en språkligt medveten prestation — man väljer i flera avseenden att fjärma språket från danskan, mer än vad det samtida spontana bruket motiverar.

Sveriges stormaktssträvanden under 1600-talet gör att patriotismen accentueras. Redan tidigare hade försök gjorts att hävda ett ärofyllt förflutet för det svenska folkets och det svenska språkets del. I viss mån var detta en allmänuropeisk (men kanske särskilt nordeuropeisk) tendens. Ett gångbart tema bestod i att associera sitt folks tidiga historia med folkvandringstidens goter, som framställs som ett folk med ett slags naturlig friskhet och ädelhet i motsats till den demoraliserade romerska civilisation som de störtar. Detta förhållande av goterna brukar kallas "göticism", en rörelse som dyker upp med ojämna mellanrum i den svenska idé- och kulturhistorien (se t.ex. Johannesson 1982). Under medeltiden märks flera göticistiska nedslag: t.ex. i Penta-teukparafrasen, i Kristoffers landslag, i Ericus Olais svenska historia. Svenskarna finner tacksamt göticistiskt bränsle i goternas egen stamsaga, som i Jordanes bevarade version förlägger goternas ursprung till ön Scandza.

En tidig kulmen på forntidsspekulationerna markeras av Johannes Magnus *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* (1554) och brodern Olaus Magnus *Historia de gentibus septentrionalibus* (1555). Att deras strävanden delvis var framgångsrika omvitnas av en episod som återberättas av Kurt Johannesson. Den danske professorn Hans Münster uppehåller sig 1559 i London och finner sig föranlåten att sända meddelande hem till Danmark. "Han rapporterar upprörd att man saluför storartade kartor och geografiska arbeten över Sverige i Londons boklådor, likaså en historia om goterna och svearna som redan tryckts i Rom, Paris och Basel och som köps av många. Den danske

kungen borde omedelbart söka efter någon som kunde teckna och trycka en lika konstfull karta över Danmark och någon som kunde bemöta alla de grundlösa lögner, som nu spreds bland godtrogna utlänningar" (Johannesson 1982:103).

Under krigarkungen Gustav II Adolfs regering blir arbetet på att bygga upp en ärorik svensk förhistoria mer systematiskt. Man griper då tillbaka på den äldre historieskrivningen, inte minst bröderna Magnus. Ansträngningarna kommer av sig något efter kungens död 1632, men de göticistiska strävandena återupptas med förnyad kraft efter drottning Kristinas abdikation. Statliga verk inrättas med direkt uppgift att vårda "antikviteterna", däribland gamla texter. Man tar generöst för sig och betraktar allt gammalt nordiskt material som svensk egendom. Inte minst profiterar man på den s.k. isländska renässans, som uppstår huvudsakligen i Danmark men genom nära samverkan med islänningarna, av naturliga skäl. Allt fornnordiskt material ställs i paritet med det specifikt svenska, och de svenska fornforskarna går i bräschen för en ganska intensiv utgivning av fornvästnordiska texter. I Sverige utvecklar slutligen Olof Rudbeck ett historiskt storverk, *Atlant eller Manhem* i fyra delar (1679–1702), vari han leder svenskarnas ursprung till de stammar som efter syndafloden omedelbart avvek och som därför aldrig omfattades av Babels språkförbistring. Det svenska språket går således att härleda direkt från urspråket, det som Gud använde då han talade med Adam. Även om påståendena väckte visst motstånd utomlands, vann Rudbecks idéer ändå förvånansvärt starkt bifall. I Sverige blev de en allmänt omfattad statsideologi.

Dessa strömningars relevans för den lexikografiska traditionen i Sverige har tidigare till stor del negligerats, antagligen därför att de betraktats som språkvetenskapligt marginella. Att de verkligen har haft stor betydelse för den svenska lexikografitraditionen har jag hävdad i den ovan nämnda översikten (Ralph, under utgivning). I den har jag också understrukit en del viktiga faktorer, som påverkat den vidare utvecklingen av lexikografitraditionen. Jag får här nöja mig med att antyda det patriotiska inslagets principiella betydelse och hänvisar generellt till min andra rapport. I listan över ordböcker representerar framför allt nr (5) och (6) den patriotiska ådran. Stiernhielms lexikografiskt upplagda arbete rymmer långt fler komponenter än ren lexikografi, men det skulle leda för långt att gå in i dessa frågor här. Verelius *Index* (6) är ett ovanligt tydligt exempel på det som Zgusta kallar "antiquating or archaizing dictionaries" (Zgusta 1992:2). Verelius fyller sin ordbok med gamla ord excerperade ur fornsvenska, fornnorska och framför allt fornisländska texter, säkert i syftet att dessa ord skall kunna återanvändas i samtidens (och framtidens) svenska,

varigenom språkets grundläggande nordiska karaktär ytterligare skulle understrykas, i linje med de allmänna patriotiska tankemönstren.

6. Den nyttoinriktade lexikografin

Man kan säga att latintraditionen för med sig ordböcker i sin arsenal av hjälpmedel och tekniker avsedda att föra latinkunskaperna vidare. När den talande, dvs. svenska språket självt, i 1600-talsdikten "Thet Swenska Språketz Klagemål" ondgör sig över att det inte finns någon "Calpijn" (Calepinus) för svenska språket, anar man snarast en patriotiskt grundad upprördhet.³ Hade svenskarna aktat sitt språk högre, skulle man också ha tagit sig för arbetet med att utarbeta en ordbok över det svenska språket. Man fick i själva verket vänta ett stycke in på 1700-talet innan något som kunde kallas en svensk ordbok förelåg, närmare bestämt tills Haqvin Spegels *Glossarium-Sveo-Gothicum Eller Swensk-Ordabook* kom ut av trycket år 1712. Vi bortser då ifrån att denna ordbok snarast är ett utflöde av den patriotiska vågen i svensk lexikografitradition (se vidare Ralph, under utgivning).

Det som i fragmentarisk form (t.ex. Stiernhielms *Fatebur*; nr 5 i listan) eller i mer fullständig form (såsom Verelius *Index*, nr 6) producerades under 1600-talet står emellertid i den högstämnda patriotismens tjänst, i kombination med andra, ännu mer esoteriska syften (detta gäller främst Bureus och Stiernhielms ansatser till ordboksarbete). Den svenska göticismen i sin mest extrema form kulminerar med Rudbecks *Atlantica*, men göticistiska drag kan även fortsättningsvis spåras hos många svenska skribenter, också hos dem som får räknas som motståndare till de värsta överdrifterna (t.ex. Olof von Dalin). Eric Julius Biörner kan väl trots allt ses som en sen representant för den rudbeckianska fanatismen, och det är möjligen signifikant att efter Biörners senast publicerade arbeten på 1730- och 1740-talet är de tryckta ordböckerna av ett helt annat slag än tidigare. Ett verelianskt index vore svårt att tänka sig framåt mitten av 1700-talet.

I stället följer nu den ena ordboken efter den andra som parar ihop svenskan med ett "modernt" främmande språk: tyska, engelska, franska, ryska osv. 1700-talet är den praktiska nyttans århundrade, och lexikografins praktiska ändamål står i öppen dag. De understryks ytterligare av att en del ordböcker förses med bihang i form av termi-

³ Dikten gavs ut år 1658 av en okänd författare under pseudonymen Skogekär Bergbo. Fullständig enighet om vem som döljer sig bakom detta namn har ännu inte nåtts (se t.ex. Hansson 1984).

nologilikhade listor med hemortsrätt inom särskilda fackområden (t.ex. sjöfart och handel). Det nyttoinriktade perspektivet hindrar inte att förorden till ordböckerna ofta luftar diverse patriotiska skäl till att redaktören underkastat sig det otacksamma slitet att sammanställa en ordbok, men de praktiska övervägandena framhålls mest.

Att tvåspråkiga ordböcker har en grundläggande pedagogisk motivering för sin tillkomst ligger i sakens natur. Så till vida går det naturligtvis en linje från latinordböckerna till andra tvåspråkiga lexikon. De hjälpmedel som utarbetas inom ramen för latintraditionen har emellertid länge en nedärvd, icke ifrågasatt form, och syftet — att lära sig latin — behöver heller inte motiveras. Dessutom stannar dessa produkter huvudsakligen inom skolans eller de lärdas värld. De nya ordböckerna hamnar mer på var mans hylla, att göra tjänst då praktiska problem skall lösas. Det är snarast så att de pedagogiska ändamålen befrias från sin tidigare starka koppling till latintraditionen och blir en del av det allmänna nyttotänkandet, till den grad att även den nya tidens latinordböcker delvis frigör sig från den gamla latintraditionen och hamnar i samma fålla som andra tvåspråkiga ordböcker.

7. Den dokumenterande lexikografin

Sedan ordböckerna väl fullgjort sin roll i standardiseringsarbetet, dvs. den fas då framför allt (det svenska) skriftspråket utvecklar en riksgiltig norm, såsom Anna Hannesdóttir diskuterar på annan plats i denna volym, kan de ordböcker som tar sikte specifikt på svenskan snarare sägas få en dokumenterande funktion. En enspråkig svensk definitionsordbok som A.F. Dalins *Ordbok öfver svenska språket* (1850–55) har som första uppgift att förteckna, precisera och beskriva det svenska ordförrådet, vad Zgusta kallar "standard descriptive dictionaries" (Zgusta 1992:2). Samma sak gäller för specialordböcker av olika slag: synonymordböcker, uttalsordböcker, fackordböcker, förkortningsordböcker, på sitt sätt etymologiska ordböcker osv. När *Ordbok öfver svenska språket utgifven av Svenska Akademien* börjar utkomma på 1890-talet, är det ett historiskt perspektiv på språket som är det allt dominerande inom språkvetenskapen. Inte förvånande blir också den stora dokumenterande ordboken historiskt upplagd, med information om principiellt alla påträffade ord i svenska texter efter medeltiden.

1800-talet intresserar sig också för det ursprungliga, de grundläggande svenska dragen i språket, som man anser sig kunna rekonstruera med olika metoder. En består i att studera särskilt centrala

textgenrer, såsom lagarna. När de medeltida svenska lagarna ges ut i tolv band 1827–69, avslutas verket med en ordbok (Schlyter 1877), och den är inte bara avsedd som praktiskt hjälpmedel vid läsningen av lagarna. Schlyters ordbok över Sveriges medeltidslagar bildar fortfarande tillsammans med Söderwalls ordbok över det svenska medeltidsspråket den främsta dokumentationen av det äldsta tillgängliga svenska ordförrådet. Ytterligare en väg att nå fram till det ursprungliga språket går via dialekterna, som därför också måste dokumenteras, framför allt ordförrådet. En omfattande lexikografisk verksamhet på det dialektologiska området blir följden, ett arbete som fortfarande pågår.

Nu senast med *Nationalencyklopedins ordbok* (1995–96) har även den moderna svenskan fått sin lexikografiska dokumentation. Dagens lexikografi ansluter nog emellertid mer till den praktiska nyttans ideal än till dokumentationssträvandena som sådana. Som ett utslag av denna hållning får man se de ständiga uppdateringar av existerande hjälpmedel som präglar det moderna lexikografiska arbetet (t.ex. *Svenska Akademiens ordlista*).

8. Avslutning

Det har hävdats här ovan (utförligare i Ralph, under utgivning) att en del av den äldre lexikografen inte kan bedömas på ett riktigt givande sätt om man bara anlägger moderna perspektiv och värderar de äldre ordböckerna från nutida språkvetenskapliga, eller särskilt lexikografiska, utgångspunkter. Det är naturligtvis legitimt att fälla ett omdöme med innebörden att en given ordbok, som kommit till i äldre tid, saknar såväl allmänspråkligt som specifikt lexikografiteoretiskt värde enligt vårt nutida sätt att se, men i ett lexikografihistoriskt perspektiv kan det betyda att man missar väsentliga poänger. Om man trots allt utgår från dagens etablerade lexikografiska ståndpunkter, skulle man kanske kunna återvända till den periodindelning som inledningsvis anfördes och granska utvecklingen i dess ljus.⁴

Den tidigaste epoken fram till ca 1700 skulle då markera dels latin-dominansen, dels ett närmast förvetenskapligt stadium enligt moderna kriterier. Nästa epok, mellan ca 1700 och ca 1850, skulle omfatta dels en period då ordböckerna kommer att spela en helt ny roll jämfört med

⁴ Givetvis menar jag inte att periodindelningar har något egenvärde. Tvärtom har jag på annan plats varnat för de (risker för) missförstånd som de kan orsaka (t.ex. Ralph 2000). Att urskilja olika skeden i ett utvecklingsförlopp kan trots allt medföra vissa deskriptiva vinster.

tidigare, då de lösgör sig från latintraditionen och blir "praktiska hjälpredor" i inlärnings- och översättningsarbetet med olika moderna språk. Att de i tilltagande grad fungerar väl i dessa roller beror till stor del på att den lexikografiska tekniken förfinas i en rad olika avseenden: ordförrådet utökas, upprättas på svenskans villkor och moderniseras efterhand, ortografin och den alfabetiska ordningen blir mer konsekvent, den lexikografiska informationen utökas och preciseras, ordböckernas utformning differentieras efter olika syften osv. Samtidigt vinner det svenska skriftspråket i stadga.

Kring mitten av 1800-talet ser ordböckerna ut i stort sett såsom vi därefter vant oss vid att se dem. Med andra ord: den lexikografiska beskrivningen har gått in i ett "klassiskt" stadium. Vad som då kan konstateras är, att vi nu under någon tid får anses ha varit på väg över i ett nytt stadium. Det finns flera argument som talar för en sådan ståndpunkt. Uppenbart är att det nu finns ny teknik tillgänglig vid utarbetandet av ordböcker, något som fullständigt revolutionerat modernt lexikografiskt arbete. Det viktigaste är kanske ändå inte att ny teknik kunnat utnyttjas i det traditionella ordboksarbetet — förutsättningarna ändrades radikalt även då exempelvis skrivmaskiner och kopieringsapparater togs i bruk. Det avgörande nya är att andra typer av lexikografisk information, som tidigare inte kunnat tillhandahållas av praktiska skäl, nu kan övervägas. Själva begreppet 'ordbok' har blivit ytterst relativt, och jag åsyftar då inte bara det numera ganska triviala faktum att en ordbok kan föreligga i elektronisk form. Den tekniska utvecklingen har befrämjat en ny syn på lexikografi, såväl verksamheten som ändamålet. Avslutningsvis kan vi därför sammanfatta med att ange en modifierad periodindelning:

- (1) Förvetenskapligt stadium fram till ca 1700;
- (2) Intensifierad lexikografisk utveckling ca 1700 – ca 1850;
- (3) Etablerad lexikografisk tradition ca 1850 – ca 2000;
- (4) Ny era ca 2000 – ?.

Det ankommer på vår tids lexikografer att fylla den nya epoken med ett innehåll som så småningom kan ge anledning till en träffande karakteriserande beteckning. Ibland har det hävdats att gränserna mellan lexikalisk och encyklopedisk information är fiktiv och att man borde skapa moderna databaser med båda typerna av information tillgängliga, utan åtskillnad. Det är ett förhållningssätt som påminner om det som Spegel tillämpar i sin ordbok av 1712, dock utan dator. Därvid återknöt han till den då ännu gängse formen av språkligt kommenterande, som inte stod främmande för breda beskrivningar som utan att

väcka betänkligheter överskred alla slags ämnesgränser. Utrustad med väl utvecklad modern teknik och med tillgång till stora maskinläsbara informationsmängder kan den moderne lexikografen i lyckliga fall påminna om medeltidens *grammaticus*, den tidens polyhistor, som under sin högläsning kunde stanna var som helst i texten och med ett *id est* inleda en längre eller kortare utvikning om i stort sett vad som helst. Det är ett möjligen anspråksfullt men inte alldeles orealistiskt perspektiv på framtidens lexikograf. Tanken svindlar.

Om vi föreställer oss att en ny lexikografihistorisk epok så småningom kommer att urskiljas med start i vår egen tid, kan man på goda grunder anta att den inte kommer att fylla ännu en 150-årsperiod. Därvidlag har förutsättningarna ändrats kapitalt. Dagens snabba utveckling torde hädanefter förkorta även de historiskt urskiljbara relevanta perioderna.

Litteratur

- Benson, Sven 1951: *Studier över adjektivsuffixet -ot i svenskan*. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund. 8.) Lund: Gleerup.
- Godman, Peter 1985: *Poetry of the Carolingian Renaissance*. London: Gerald Duckworth.
- Anna Helga Hannesdóttir 1998: *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. 23.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Hannesdóttir, Anna & Ralph, Bo 1988.: Early Dictionaries in Sweden: Traditions and Influence. I: *Symposium on Lexicography IV*. Proceedings of the Fourth International Symposium on Lexicography April 20–22, 1988 at the University of Copenhagen edited by Karl Hyldgaard-Jensen and Arne Zettersten. (Lexicographica. Series Maior. 26.) Tübingen: Max Niemeyer, 265–279.
- Hansson, Stina 1984: *Svenskans nytta Sveriges ära. Litteratur och kulturpolitik under 1600-talet*. (Skrifter utgivna av litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. 11.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Haugen, Einar 1986: Learned Lexicographers of the North: Seventeenth-Century Vignettes. *The History of Lexicography*. Papers from the Dictionary Research Centre Seminar at Exeter, March 1986, ed. by Hartmann, R. R. K. (Amsterdam Studies in the Theory and

- History of Linguistic Science. Series III. – Studies in the History of the Language Sciences. Vol. 40.) Amsterdam/Philadelphia, 99–105.
- Holm, Lars 1986: *Jesper Swedbergs Svensk Ordbok – bakgrund och tillkomsthistoria*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Holm, Lars & Jonsson, Hans 1991: Swedish Lexicography. I: *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*. 5:3. Berlin & New York: de Gruyter, 1933–43.
- Householder, Fred & Saporta, Sol (eds.) 1962: *Problems in Lexicography*. Report of the Conference on Lexicography Held at Indiana University November 11–12, 1960. (International Journal of American Linguistics. Vol. 28, no 2.) Bloomington.
- Jacoby, Michael 1990: *Historische Lexikologie zum nordgermanischen Raum: Lexika als Kultur- und Sprachdokumente zwischen Mittelalter und Neuzeit. Einflüsse von Toledo bis Paris, von London bis Berlin*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Johannesson, Kurt 1978: *Saxo Grammaticus. Komposition och världsbild i Gesta Danorum*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Johannesson, Kurt 1982: *Gotisk renässans. Johannes och Olaus Magnus som politiker och historiker*. Utg. av Michaelisgillet. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Johansson, Monica 1997: *Lexicon lincopense. En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. 21.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Malmgren, Sven-Göran 1988: Almqvist, Dalin och den svenska definitionsordbokens födelse. I: Gertrud Pettersson (red.), *Studier i svensk språkhistoria*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. A. 41.) Lund: Lund University Press, 195–213.
- McKitterick, Rosamond (ed.) 1990: *The Uses of Literacy in Early Mediaeval Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mæhlum, Brit 1999: *Mellom Skylla og Kharybdis. Forklaringsbegrepet i historisk språkvitenskap*. Oslo: Novus.
- Nationalencyklopedins ordbok*. Höganäs: Bra Böcker. 1995–96.
- Noreen, Adolf 1903: *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning*. Första bandet. Lund: Gleerups.
- Ralph, Bo 1992: The Older Dictionaries as Sources for Nordic Language History. *The Nordic Languages and Modern Linguistics*. 7. *Proceedings of the Seventh International Conference of Nordic and General Linguistics in Tórshavn, 7–11 August 1989*. Tórshavn 1992, 493–509.

- Ralph, Bo 2000: Vanans makt i svensk språkhistoriebeskrivning. I: *Studier i svensk språkhistoria. 5. Förhandlingar vid Femte sammankomsten för svenska språkets historia Umeå 20–22 november 1997*. Utg. av Lars-Erik Edlund. Umeå: Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk vid Umeå universitet, 360–379.
- Ralph, Bo under utgivning: Orden i ordning. Den historiska framväxten av en lexikografisk tradition i Sverige. Utkommer i: *Nordiska studier i lexikografi. 5. Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Göteborg 27–29 maj 1999*.
- Rogström, Lena 1998: *Jacob Serenius lexikografiska insats*. (Meijerberg's arkiv för svensk ordforskning. 22.) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Rudbeck, Olof 1679–1698[–1702]: *Atland eller Manheim dedan Japhets afkomne, de förnemste keyserlige och kungelige slechter ut til hela werlden, henne at styra utgångne äro [...]*. I–III[–IV]. Upsalæ.
- Schlyter, C.J. 1877: *Glossarium ad Corpus iuris sueo-gotorum antiqui. Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar*. Lund: Gleerup.
- Söderwall, K.F. 1884–1918: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. (Supplement 1953–73.) Lund: Berlingska.
- Tengström, Emin 1973: *Latinet i Sverige. Om bruket av latin bland klerker och scholares, diplomater och poeter, lärdomsfolk och väl-talare*. [Stockholm:] Bonniers.
- Wessén, Elias: *Svensk språkhistoria. I. Ljudlära och formlära*. 8 uppl. 1968. Stockholm, Göteborg & Uppsala: Almqvist & Wiksell. (Nytryck i nordiska språk och svenska. 4. 1992.)
- Zgusta, Ladislav 1992: History and Its Multiple Meaning. I: *History, Languages, and Lexicographers*, ed. by Ladislav Zgusta. (Lexicographica. Series Maior. 41.) Tübingen: Max Niemeyer, 1–18.